

A Critical Examination of the Meaning of 'Idribhunna' in Verse 34 of Surah Al-Nisa

Soheila Pirouzfard¹ | Sayyede Fereshte Mozaffari²

1. Associate professor, Department of Quran and Hadith Sciences, Faculty of Theology and Islamic Studies, Ferdowsi University of Mashhad, Iran. E-mail: spirouzfard@um.ac.ir
2. Corresponding author, PhD student, Department of Quranic Sciences and Hadith, Faculty of Theology and Islamic Studies, Razavi University, Mashhad, Iran. E-mail: fsmozaffari@chmail.ir

Article info.

Article type:

Research Article

Article history:

Received 14 March, 2025

Received in revised form 28

April, 2025

Accepted 3 May, 2025

Published online 21 March,

2026

Keywords:

Ihtibāk, Waḍribūhunna, Nushūz, Physical punishment of women, Verse 34 of Surah An-Nisa.

Abstract

The present research seeks to offer a novel and comprehensive interpretation of the term "idribhunna" (اضربوهن) that resolves the existing ambiguities surrounding it. Employing a descriptive-analytical approach, this article examines and evaluates various interpretations of the term "idribhunna" in verse 34 of Surah An-Nisa. Six theories were assessed, including public reprimand, physical striking in cases of nushuz (disobedience), the gradual abrogation of pre-Islamic rulings, and the treatment of masochism. It was determined that these theories are subject to significant criticisms. Furthermore, prominent narrations related to this topic, including those concerning the context of revelation (asbab al-nuzul), were analyzed. The authors suggest that the omission of certain words in the verse is due to linguistic context (qarina lafziyya) and brevity (ijaz), which they consider a more accurate explanation.

The verse employs the rhetorical device of ihtibak (concealment), where the phrase "fi al-madaji" (in the beds) is not repeated in the clause "wa-idribhunna" (and strike them) because it was mentioned in the preceding clause. The implied meaning of the verse is "wa-ahjuruhunna fi al-madaji' wa-idribhunna fi al-madaji" (avoid them in the beds and move away from them in the beds). The use of the preposition "fi" (in) with the verb "daraba" (to strike) shifts its meaning to "moving away from" or "leaving the bed". Thus, the verse does not advocate physical harm but rather emphasizes emotional and physical distancing as a disciplinary measure.

Cite this article: Pirouzfard, S., & Mozaffari, F. (2026). A Critical Examination of the Meaning of 'Idribhunna' in Verse 34 of Surah An-Nisa. *Journal of Ketab-e Qayyem*, 16(1), 63-80. <http://doi.org/10.30512/kq.2025.21629.3881>

© The author(s).

Publisher: Meybod University.

DOI: <http://doi.org/10.30512/kq.2025.21629.3881>

Extended Abstract

Introduction

By presenting progressive and sublime insights, orientations, and practices, Islamic teachings have brought about profound transformations in various spheres of human life, including the matters related to women and family. Certain Qur'anic verses address issues pertaining to women, some of which have been subject to diverse interpretations. One notable verse in the Qur'an is 4:34, which has been popularly termed the "verse of disciplining women" in certain readings. Classical exegetes have put forward various perspectives on this verse. However, with the rise of women's rights movements, some contemporary scholars have sought to reinterpret it in a manner consistent with the dignity and status of women. They do not rule out the possibility of inaccuracies or strategic errors in uncovering the intended meaning of Qur'anic verses, making a re-examination of certain interpretations necessary. This study re-examines the interpretation of *ḍarb* (striking/hitting) in Verse 34 of *Sūrat al-Nisā* concerning the treatment of *nāshiz* women (those deemed recalcitrant). The paper critically analyzes various interpretive approaches, including a) "Public confrontation and disciplinary measures", b) "Physical striking upon confirmed *nushūz* (rebellion/disobedience)", c) "Abrogation (*naskh*) of the verse", and d) "Masochistic readings". These perspectives are scrutinized and found methodologically or ethically problematic in multiple respects. While the "restriction of financial maintenance (*nafaqa*)" viewpoint has some textual support, the authors argue that employing literary-rhetorical devices (*ṣanā'ī adabīyya*) in Qur'anic exegesis can yield an alternative, more coherent interpretation of the verse.

Methodology

This study employs a descriptive-analytical approach to examine the diverse interpretations of the verse. Through a comprehensive review of both classical and contemporary sources, the research systematically collects various exegetical viewpoints. Each argument is subsequently subjected to critical analysis and methodological evaluation.

Findings

The term "nushūz" in the Qur'an is used in its denotative sense, distinct from its later jurisprudential (*fiqhī*) connotation. This is because the juristic definition of "nushūz" emerged subsequently, with jurists considering the broad range of its applications and distinguishing between "general nushūz" (absolute disobedience toward the husband) and "specific nushūz" (refusal of marital submission). While verse 34 of "Sūrat al-Nisā" addresses "nushūz" on the part of the wife, verse 128 of the same chapter introduces the concept of "nushūz" on the part of the husband. Thus, from the Qur'anic perspective, "nushūz" refers broadly to any neglect of marital obligations by either spouse toward the other.

In the mentioned verse, an omission has occurred due to verbal context ("ḥadhf bi-qarīnah lafẓīyyah"). Specifically, the phrase "fī al-maḍāji'" (in the beds), which was mentioned in relation to "hejr" (abandonment), has been omitted in the subsequent conjunctive clause. The implied reconstruction of the sentence is as follows: "Wa-hjurūhunna fī al-maḍāji' wa-ḍribūhunna fī al-maḍāji'" (And abandon them in the beds, and strike them in the beds). Due to the prior mention of the adverbial phrase "fī al-maḍāji'" and the conjunction of "wa-ḍribūhunna" (and strike them) with the conjunctive "wa", the adverbial phrase is omitted for the sake of conciseness (*ījāz*), as its repetition would be an instance of prolixity (*iṭnāb*), contrary to the principles of eloquence (*faṣāḥah*) and rhetorical excellence (*balāghah*). In other words, based on "iḥtibāk" (a rhetorical device where part of one clause is omitted because it is implied by another), a portion of the second clause has been omitted, which was already referenced in the first clause. Upon examining the etymological roots of the word "ḍarb" (strike) and its usage in 58 instances throughout the Qur'an, it appears that, in the verse under discussion, the use of "ḍarb" with the preposition "fī" (in) is likely due to "iḥtibāk". Therefore, "fa-ḍribūhunna" should be

understood in the sense of ‘movement and departure from a specific spatial or temporal context’. This interpretation aligns with lexical analyses and exegetical principles, and it avoids the criticisms leveled against other competing theories.

Conclusion

This study demonstrates that the traditional interpretation of the phrase "wa-ḍribūhunna" as ‘physical punishment’ is subject to reconsideration in the light of lexical, Qur’anic, and Prophetic evidence, as well as documented critical analyses. Given the diversity of the existing theories and approaches, this article seeks to propose a novel methodology by employing the literary device of "badī" (rhetorical embellishment), while emphasizing the importance of positive interaction, mutual respect in familial relations, and the preservation of women’s rights. To justify a particular interpretation of the phrase "wa-ḍribūhunna", contextual (qarā’ in lafẓiyyah) and situational (qarā’ in maqāmiyyah) evidence must be substantiated. The preferred interpretation, which accounts for the rhetorical device of "iḥtibāk" (elliptical omission), appears to be the most coherent, as it preserves the apparent meaning ("zuhūr") of the verse without resorting to forced or contrived reconstructions (takalluf fī al-taqdīr). The phrase "fī al-maḍāji" (in the beds) is omitted in the subsequent clause due to its prior mention in "wa-hjurūhunna" (and abandon them). Thus, "hejr fī al-maḍāji" probably signifies emotional distancing (turning away in bed), while "ḍarb fī al-maḍāji" denotes physically leaving the shared bed. The restriction of addressing a wife’s nushūz (marital discord) to private domestic measures, unlike the case of a husband’s nushūz, where external mediation (ḥakam) is prescribed, highlights the emphasis on preserving familial dignity (‘iffah) and resolving conflicts within the framework of the household.

تأملی در معنای عبارت «اضربوهن» در آیه ۳۴ سوره نساء

سهیلا پیروزفر^۱ | سیده فرشته مظفری^۲

۱. دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. رایانامه: spirouzfzar@um.ac.ir

۲. نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد، ایران. رایانامه: fsmozaffari@chmail.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	هدف: آیه ۳۴ سوره نساء از جمله آیاتی است که نگرش‌های متفاوتی در باره آن توسط فقها و مفسران و سایر قرآن‌پژوهان و در نگرش فمینیست‌های مسلمان بازنگری در آن ضروری دانسته شده است. تحقیق حاضر به دنبال ارائه تفسیری جدید و جامع از عبارت «اضربوهن» در آیه ۳۴ سوره نساء است که بتواند شبهات موجود را برطرف کند. از جمله این که تعبیر اضربوهن در معنای زدن زنان به دلیل ترس از نشوز احتمالی خشونت و ظلم است که قبیح دانسته می‌شود.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۲۴	روش پژوهش: این مقاله به روش توصیفی - تحلیلی تلاش کرده نظریات گوناگون پیرامون معنای عبارت اضربوهن در آیه را احصا و ارزیابی نماید.
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۲/۰۸	یافته‌ها: پنج نظریه موضع‌گیری علنی، ضرب فیزیکی در صورت تحقق نشوز، نسخ تدریجی احکام جاهلیت؛ در سختی و تنگنا قرار دادن و درمان مازوخیسم ارزیابی شده و تبیین گردید و نقدهای متعددی با بهره‌گیری از ادله نقلی و عقلی بر هر یک از این دیدگاه‌ها مطرح شده است. در مقاله حاضر روایات مشهور در این موضوع از جمله روایات اسباب نزول، ارزیابی شد. خداوند متعال نظام خانواده را بر معیار سکونت و آرامش و تقوی قرار داده است. برخی از دیدگاه‌های مطرح با این نظام ناهماهنگ به نظر می‌رسد. از این‌رو نگارندگان این سطور احتمال حذف به قرینه لفظی و ایجاز و به‌کارگیری صنعت احتیاب در آیه مزبور را دقیق‌تر دانسته‌اند.
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۱۳	نتیجه‌گیری: در این آیه، صنعت احتیاب - حذف تقابلی - رخ داده و عبارت «فی المضاجع» به علت ذکر در جمله قبل، در عبارت «واضربوهن» تکرار نشده است و تقدیر آیه چنین است: «واهجروهن فی المضاجع واضربوهن فی المضاجع». در آثار لغوی و استعمالات عربی تعدی ماده ضرب با حرف جرّ «فی»، معنای آن را به حرکت کردن از مضجع و ترک گفتن آن تغییر می‌دهد. معنای «حرکت و ترک ظرف مکانی و زمانی خاص» را آثار لغوی نیز تأیید می‌کنند و اشکالات دیدگاه‌های دیگر را ندارد.
تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۱/۰۱	واژگان کلیدی: احتیاب، اضربوهن، نشوز، تنبیه بدنی زن، آیه ۳۴ سوره نساء، ضرب.

استناد: پیروزفر، سهیلا و مظفری، فرشته. (۱۴۰۵). تأملی در معنای عبارت «اضربوهن» در آیه ۳۴ سوره نساء، کتاب قیّم، ۱۶ (۱)، پیاپی: ۳۴، ۸۰-۶۳

DOI: <http://doi.org/10.30512/kq.2025.21629.3881>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه میبد.

۱. طرح مسئله

یکی از مهم‌ترین مسائلی که بشریت نیازمند دستگیری وحی و هدایت آسمانی است، جایگاه و حقوق زن است. آنچه تاریخ بشری بدان شهادت می‌دهد، ظلم‌های متعدد و با عناوین گوناگون به انسانیت و شخصیت زنان است؛ اما در قرآن کریم زنانی به عنوان الگو معرفی می‌شوند که حاکی از عظمت جایگاه زنان در پیشگاه الهی است؛ کسانی چون آسیه (همسر فرعون) و حضرت مریم که اوج عبودیت، بندگی و تعقل فردی و اجتماعی را به منصفه ظهور رسانده‌اند و در این مسیر از بسیاری از مردان نیز پیشرو بوده‌اند. از سویی، قرآن با معرفی این الگوها، شاخصی برای تعریف زن و جایگاه وی و نیز، دستوراتی برای تعامل با او ارائه داد.

با این حال، گاه مسائلی به دین اسلام نسبت داده می‌شود و قرائت‌هایی از آیات و روایات در این باره عرضه می‌گردد که با مذاق شریعت و روح کلی حاکم بر آن سازگار نیست و شبهاتی را نسبت به جایگاه زن در اسلام به ذهن متبادر می‌نماید. به خصوص اینکه برخی از این تفاسیر در میان بسیاری از عالمان نهادینه شده و تکرار می‌شود.

تحقیق حاضر در میان آیات مختلفی که در باره زن و حقوق و جایگاه او سخن گفته‌اند، در پی پاسخ به این پرسش است که مراد از عبارت «ضربوهن» در آیه ۳۴ سوره نساء چیست؟ آیا زدن فیزیکی مراد است یا معنای دیگری در اینجا اراده شده است؟ این سؤال به انحای گوناگون مطرح بوده و با پاسخ‌های مختلفی مواجه شده است.

تحقیق حاضر با تتبع در منابع لغوی و تفسیری کهن و معاصر و مقالات، نظریات گوناگون پیرامون این عبارت را واکاوی کرده است و معنای جدیدی را با توجه به شواهد و قرائن و علم بدیع ارائه می‌دهد که از نقص‌ها و ایرادات سایر دیدگاه‌ها مبرا بوده و می‌تواند شبهات علمی و اجتماعی پیرامون این عبارت را برطرف نماید.

آیه ۳۴ سوره نساء، از جهات گوناگونی محل بحث اندیشمندان قرار گرفته است. اکثر قریب به اتفاق آثار مرتبط، به یک یا دو دیدگاه پرداخته و سایر دیدگاه‌ها را بررسی نکرده‌اند. مقاله «بازپژوهی ضرب زنان در آیه ۳۴ سوره نساء» به قلم محمدرضا شاهرودی و زهرا بشارتی (۱۳۹۹) با بررسی مفهوم نشوز و ضرب، نتیجه می‌گیرد که معنای کتک‌زدن در معنای ضرب وجود ندارد و مراد آیه، واکنش عملی ملایم مانند تغییر رفتار با مصادیقی همچون خشم‌گرفتن یا سخت‌گیری در نفقه است. محمود ویسی و حامد شریعتی (۱۴۰۱) در مقاله «ضرب زنان در فرهنگ قرآنی به معنای ترک؛ دلایل و مستندات»، معنای ترک منزل از سوی مرد را مناسب دانسته و ادله‌ای از جمله، سازگاری با قواعد زبان عربی، آیات دیگر و تناسب با کرامت انسان در قرآن، سیره و روایات، عقل، مقاصد شریعت و قوانین مدنی را بیان کرده‌اند. هرچند رویکرد این مقاله به دلیل انکار ضرب به معنای زدن تا حدی هم‌راستا با نوشتار حاضر به شمار می‌آید؛ ولی در جهت استدلال‌ها و نتیجه‌نهایی تفاوت بسیار دارند.

مقاله «مطالعه تطبیقی نشوز زن با تکیه بر آیه ۳۴ نساء با نگاه تفسیری بانو امین اصفهانی و آیت الله جوادی آملی» به همت حبیب‌الله حلیمی و دیگران (۱۳۹۸)، جنسیت مفسر را در نوع تفسیر وی دخیل دانسته و بعد از ذکر تفاوت‌های دو دیدگاه، دیدگاه خویش را برای جمع بین آن دو ارائه می‌دهد. در مقالاتی از این دست، بیشترین نقد متوجه نظریه ضرب فیزیکی بوده و از بررسی و صحت‌سنجی سایر نظریات فارغ بوده‌اند.

نگارش حاضر یکایک نظریات و جهت استدلال آنها مطرح شده و با معیارهای علمی مورد نقد و بررسی قرار گرفته‌اند که از این حیث، منحصر به فرد است.

آقای مهدی مهریزی در مقاله «تطور دیدگاه‌ها در تفسیر آیه ۳۴ سوره نساء» (۱۳۸۴) تلاش کرده تا به شیوه توصیفی، دیدگاه‌های موجود را دسته‌بندی کند و در نهایت، رأی مشهور مبنی بر ضرب فیزیکی را ضعیف دانسته و سایر نظریات را نیز خلاف متبادر از سیاق، شأن نزول آیه و روایات می‌داند. با این حال، از احصای برخی دیدگاه‌ها و نقد علمی آنها بازمانده است. نوآوری مقاله حاضر در آن است که در هیچ یک از این مقالات، اشاره‌ای به احتیاط نشده است.

۲. معنای لغوی ماده ضرب

واژه «ضرب»، به معنای قراردادن چیزی بر روی چیزی است. زدن چیزی دیگر را نیز ضرب گفته‌اند. «ضرب الدرهم» را به معنای منقوش کردن درهم به کار برده‌اند و از همین جا، لفظ «الضربیه» به معنای سنجیه و طبع انسان را که نفس او بدان منقوش شده، استخراج کرده‌اند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ماده ضرب). همچنین، «ضرب فی الأرض» را به معنای حرکت در زمین با پای پیاده استعمال می‌کنند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۵۰۵). اطلاق ضرب بر سیر و حرکت هنگامی است که مشی همراه با فهم و تدبیر در گام‌ها باشد، گویا هر قدم و ضربه پا را مشاهده می‌کند. این معنا برخلاف آن است که توجه به خود سیر یا حرکت، سفر، راه رفتن، پرش، سرعت یا سلوک باشد. چراکه در هریک از این‌ها خصوصیتی وجود دارد که با مفهوم «ضرب الرجل» مغایرت دارد. (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج ۷، صص ۲۲-۲۳). واژه ضرب و مشتقاتش در قرآن کریم ۵۸ بار به کار رفته که در این میان، ۵۵ بار در صورت فعلی و ۳ مرتبه به شکل مصدر است.

از نظر ریشه‌شناختی، سه معنا برای ماده ضرب در کاربرد قرآنی آن متصور است:

۱. متصل کردن/ چسباندن/ تماس

۲. به هم پیچاندن/ گرداندن/ در هم فشردن/ احاطه

۳. بستن/ مقید و محصور ردن/ ایجاد مانعیت (فتاحی زاده، حسین نتاج و طاهری، ۱۴۰۰، ص ۱۵۵).

در آثار لغوی با معانی بسیار متعددی از این واژه مواجهیم که با قراردادن این ماده با حرف جر متنوع‌تر هم شده است: «ضرب الأرض بالمطر»؛ یعنی خوردن باران بر زمین و در تعبیر «ضرب بنفسه الأرض ضرباً» به معنای «أقام» به کار رفته است. «ضرب فی سبیل اللّه» نیز تعبیر دیگری است که «ضرب» را با «فی» متعدی ساخته و به معنای «قیام کردن» است. در تعدی ضرب با حرف جر «فی»، استعمال دیگری نیز آمده است. گفته می‌شود: «و ضرب البعیر فی جهازه» آئی نفر، فلم یزل یلتبّط وینزو حتی طوّح عنه کلّ ما علیّه من أداته و حمّله؛ «ضرب البعیر فی جهازه»؛ یعنی فرار کرد و جهازش را پراکنده کرد، به قدری لغزید و پایین آمد که تمامی ابزارها و بار خود را پراکنده کرد (ابن منظور، ۱۴۳۰، ج ۱، ص ۵۴۶). واژه «ضرب» به معنای سختگیری نیز آمده است و به شخص سختگیر، «رجل مضرب» گفته می‌شود (خلیل بن احمد، ۱۴۰۹، ج ۷، ص ۳۱).

«ضرب» استعمالات متعدد دیگری نیز دارد. از جمله، چنانچه «اضرب» با حرف اضافه «عن» به کار رود و گفته شود: «أضرب فلان عن الأمر» به معنای دست‌کشیدن از کاری است (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج ۷، ص ۵۴۵). «ضرب عنه صفحاً»؛ یعنی از اشتباه او چشم پوشید و «ضرب عن» به معنای رویگرداندن و منع کردن آمده (ابن منظور، ۱۴۳۰، ج ۱، ص ۵۴۵) و «ضارب» به معنای شناگر نیز آمده است (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج ۷، ص ۳۰). واژه ضرب در آیه ﴿ضَرَبَتْ عَلَيْهِمُ الدِّلَّةَ﴾ (آل عمران: ۱۱۲/۳) از باب تشبیه به دربرگرفتن خیمه استفاده شده و به معنای دربرگرفتن ذلت بر آنها و فراگیری ذلت در یهودیان است. متعدی شدن فعل «ضرب» با «علی»، دلالت بر استعلاء دارد: «فالضرب قد استولی بالذلة علیهم» (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج ۷، ص ۲۲) و همین استعاره در آیه ﴿فَضَرَبْنَا

عَلَىٰ آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا ﴿﴾ (کهف: ۱۱/۱۸) نیز به کار رفته و به معنای پوشانده شدن گوش‌ها و نشنیدن و کنایه از خوابیدن است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۵۰۶).

اگر این ماده با حرف «باء» به کار رود، بر وساطت و سببیت در ضربه دلالت دارد، مانند «اضرب بعصاک»؛ با عصایت ضربه بزن و در صورتی که با حرف «فی» استعمال شود، بر ظرفیت و تحقق ماده ضرب در آن ظرف دلالت دارد، مانند «وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ»؛ هنگامی که در زمین حرکت کردید. استعمال واژه «ضرب» با حرف «لام»، دلالت بر تعلق دارد ﴿يَضْرِبُ اللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثَالَهُمْ﴾ (محمد: ۳/۴۷)؛ خداوند برای مردم مثل هایشان را می‌زند (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج ۷، ص ۲۲). معانی متعدد دیگری مانند تحریض به کاری، ترسیدن و فرار، صنف، خشک کردن، برپا داشتن برای این ماده در استعمالات گوناگون ذکر شده است (ابن منظور، ۱۴۳۰، ج ۱، صص ۵۴۹-۵۵۱). واژه «ضرب» در مواردی نیز بدون حرف جر به کار رفته است، مانند ﴿كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ﴾ (رعد: ۱۷/۱۳) که برخی از مفسران گفته‌اند، اینجا واژه «مَثَل» در تقدیر است (ابن عاشور، ۱۴۲۰، ج ۱۳، ص ۱۲۰)؛ یعنی خداوند مثل‌هایی برای حق و باطل بیان کرده است.

به نظر می‌رسد در آیه مورد بحث کاربرد «ضرب» با حرف اضافه «فی» محتمل است. از این رو، باید به معنای حرکت و ترک ظرف مکانی و زمانی خاص قائل شد.

۳. معنای نشوز

پیش از پرداختن به معنای ضرب در آیه محل بحث، باید معنای نشوز بررسی و مشخص شود که سه مرحله «وعظ»، «هجر» و «ضرب»، در چه شرایطی تجویز شده است.

نشوز در لغت به معنای ارتفاع و بلندشدن است (ابن منظور، ۱۴۳۰، ج ۴، ص ۴۱۷). «نشز الرجل»؛ یعنی مرد ایستاد. بنابراین، مراد در آیه شریفه ﴿وَإِذَا قِيلَ انشُزُوا فَانْشُزُوا﴾ (مجادله: ۱۱/۵۸)، برخاستن به سوی چیزی یا جایی است. شهید ثانی خروج هر یک از زوجین از اطاعت دیگری را نشوز دانسته است؛ زیرا با عدم اطاعت، در برابر واجب الهی قد علم کرده و از انجام واجبی سر باز زده است. بر این اساس، هرگاه یکی از زوجین بر دیگری برتری بجوید و حق او را به جا نیاورد و یا بر حق اقدام نکند، نشوز رخ داده است و اگر هر دو چنین کنند، شقاق اتفاق افتاده است (شهید ثانی، ۱۴۱۳، ج ۸، صص ۳۵۴-۳۵۵). در این کلام، به وضوح روشن نشده است که مرد با انجام چه کاری یا ترک کدام وظیفه ناشز دانسته می‌شود.

با این اوصاف، مصادیق تحقق نشوز زن در آثار عالمان می‌تواند متکثر باشد و در آثار فقها، مواردی از انواع نشوز ذکر شده است. به عنوان مثال، شیخ مفید در «المقنعة» بیان می‌کند که اگر زن نشوز کند و از منزل خارج شود، نفقه او بر عهده مرد نیست؛ لکن اگر از منزل بیرون نرود، اما اطاعت نکند و نشوز نشان دهد، باید سه مرحله به نحو ترتیبی اجرا گردد (موعظه، هجران، زدن به آرامی) (شیخ مفید، ۱۴۱۳، ص ۵۱۸). البته، هجر در آیه ۳۴ از سوره نساء به معنای هجرت با حفظ مضاجعه است و مؤید این معنا، جمع آمدن کلمه مضاجع است که اگر معنای هجرت، ترک کردن بود، نیازی به جمع (که افاده کثرت می‌کند) نداشت (ر.ک: طباطبایی، ۱۹۱۷، ج ۴، ص ۳۴۵).

شیخ طوسی به علامات نشوز اشاره می‌کند و معتقد است، چنانچه در قول یا فعل، نشانه‌هایی ملاحظه شد که خوف نشوز برود، باید وی را موعظه کرد و اگر مفید واقع نشد، نوبت به هجر در مضجع می‌رسد. از نظر وی، این آیه بر ظاهر خود باقی نیست؛ زیرا

احکام سه‌گانه به خوف از نشوز تعلق نمی‌گیرد. پس وقتی که دلیلی، ظاهر آیه را ممنوع می‌کند، آیه بر خود نشوز حمل می‌شود و تقدیر چنین است که زنانی را که خوف نشوزشان می‌رود، نصیحت کنید و اگر نشوز آنها محقق شد، از آنها دوری کنید و آنان را بزیند و تقدیر آیه را در مرحله ضرب، تحقق نشوز می‌دانند (طوسی، ۱۳۹۶، ج ۴، ص ۳۳۷).

به نظر می‌رسد، استعمال نشوز در قرآن، در معنای لغوی آن و متفاوت با مصطلح فقهی آن باشد. اصطلاح فقهی نشوز، معنایی متأخر بوده و فقها با توجه به گستره مصادیق به نشوز عام (مطلق نافرمانی از شوهر) یا خاص (عدم تمکین) قائل شده‌اند. همانطور که در آیه ۳۴ نساء، نشوز برای زن مطرح است، آیه ۱۲۸ نساء، نشوز را برای مرد نیز مطرح کرده است. بنابراین، مطلق کوتاهی در انجام تکالیف نسبت به زوج یا زوجه از دیدگاه قرآن نشوز نامیده شده است (مطهری، ۱۳۷۸، ج ۵، ص ۱۳۵) و غالباً منظور فقها از تکلیف درباره زوج، هم‌بستری حداقل هر چهار ماه یکبار و پرداخت نفقه دانسته شده است. (همان)

۴. دیدگاه‌ها پیرامون مفهوم ضرب در عبارت «واضربوهن»

نظریات گوناگونی درباره این عبارت در طول تاریخ تفسیر شکل گرفته است که در ادامه، به این دیدگاه‌ها اشاره و تحلیل می‌شود:

۴-۱. موضع‌گیری و برخورد علنی

محمد شحرور - از نویسندگان نواندیش سوری - در توضیح آیه محل بحث نوشته‌است: «زمانی که موعظه و دوری در مضجع مفید واقع نشد، نوبت به راه حل علنی می‌رسد و آن راه حل، موضع‌گیری محکم و علنی از سوی مرد در برابر زن و یا بالعکس است، به گونه‌ای که فرد نشوزکننده را از نشوز باز دارد. پس مراد از ضرب، موضع‌گیری علنی و محکم است، نه زدن با دست یا عصا که برخی این چنین فهمیده‌اند» (شحرور، ۱۹۹۰، صص ۶۲۱-۶۲۲).

وی با مقایسه کلمه «ضرب» با کلماتی چون صکّ، صفع، لطم، رکل و رفس بیان کرده است که کلمه «ضرب» در قرآن کریم به معنای زدن فیزیکی به کار نمی‌رود، بلکه کاربرد غالب آن در مسائل اقتصادی است، مانند مضاربه یا ضرب الأسعار. سپس توضیح می‌دهد که اتخاذ موضع علنی در مقابل ناشزه ممکن است به سمت طلاق پیش برود، ازاین رو در آیه بعد (نساء، ۳۵) توصیه به حکمیت از سوی بستگان دو طرف شده‌است (شحرور، ۱۹۹۰، ص ۶۲۲). بنابراین، او بر موضع‌گیری علنی و آشکار تأکید کرده و ضرب در «واضربوهن» را در بایکوت کردن فرد و دوری از او معنا کرده است.

نقد و بررسی: نگاه نو به مسائل به معنای کنار نهادن اصول و ضوابط تحقیق و بحث منطقی نیست؛ زیرا خروج از ضوابط بحث، نتیجه را مخدوش و غیرقابل اعتماد می‌نماید. معانی گوناگون کلمه «ضرب»، نکته‌ای صحیح است؛ لکن برای کشف معنای «ضرب» در آیه مزبور، نیازمند گردآوری قرائن کلامی و مقامی است. معنای «ضرب» به اتخاذ موقف علنی، بسیار مبهم است و معلوم نیست منظور از موضع علنی چیست آیا به معنای آبروریزی است یا...؟ که در این صورت با قرائن لفظی و معنوی آیه هم‌خوانی ندارد و تحمیل معنا بر آیه است. موضع‌گیری علنی و آشکار و محکم برای کسی که خوف نشوز او می‌رود هم، بی‌معناست.

به علاوه، محدوده موضع علنی مأمور به مشخص نشده و ممکن است امور متعددی مانند زدن فیزیکی از سوی افراد به عنوان اتخاذ موقف علنی تلقی گردد و بدین ترتیب، معنای مذکور از کارایی علمی و عملی تهی است. اما اگر منظور همان دوری کردن یا بایکوت باشد علاوه بر این که محدوده زمانی این دوری و بایکوت تعیین نشده، موضع‌گیری علنی به شمار نمی‌آید.

۴-۲. زدن فیزیکی در صورت تحقق نشوز

شیخ طوسی در «المبسوط» (طوسی، ۱۳۸۷؛ ج ۴، ص ۳۳۷) و «الخلاص» (طوسی، ۱۳۹۶، ج ۴، صص ۴۱۵-۴۱۶) گفته است: به صرف ظهور نشانه‌های نشوز، زدن زن جایز نیست. بنابراین، دیدگاه، معنای آیه با تقدیر یک فعل این است که اگر نشانه‌های نشوز دریافت شد، نصیحت و سپس هجر در بستر کنید و اگر نشوز کردند، آنان را بزنید.

فاضل هندی نیز بر این باور است که عقوبت فقط بر فعل حرام جایز است. پس تقدیر آیه چنین است: آنهایی را که از نشوزشان خوف دارید، موعظه کنید و از آنان روی برگردانید و اگر نشوز کردند، آنها را بزنید. مراد از خوف معنای عامی است که شامل علم به وقوع هم می‌شود (فاضل هندی، ۱۴۱۶، ج ۷، ص ۵۱۸).

در منابع اهل سنت مانند صحیح مسلم نیز بر این نظریه تصریح شده است: در مورد زنان، تقوای خدا را رعایت کنید؛ زیرا آنان را به امانت الهی گرفته‌اید و با کلام الهی بر شما حلال شده‌اند. پس آنان نیز باید حافظ محدوده فراموشی شما باشند و اگر نباشند، آنان را به آرامی بزنید و خوراک و پوشاک آنان به عهده شماست (مسلم، بی تا، ج ۲، ص ۸۸۶).

اصحاب این نظریه، معتقدند که این حکم جوازی است و وجوبی ندارد (فاضل لنکرانی، ۱۴۲۳، ج ۱، ص ۴۸۷) و به عبارتی، ارشادی است و نه مولوی (امین اصفهانی، ۱۳۶۱، ج ۴، ص ۶۴). در بسیاری از تفاسیر، روایاتی آمده است که به کیفیت زدن اشاره کرده و تأکید کرده است که نباید موجب کبودی یا خونریزی شود، و برخی مفسران قید در محدوده دستور شرع را اضافه کرده‌اند (طبری، ۱۴۲۲، ج ۵، ص ۶۸؛ سیوطی، بی تا، ج ۲، ص ۵۲۲).

نقد و بررسی: صاحبان این دیدگاه که معانی متفاوتی از نشوز را ذکر کرده‌اند، توجه نداشته‌اند که چطور با زدن ناشزه می‌توان او را از نشوز منع کرد. اگر توصیه مندرج در روایات مد نظر باشد، چگونه با تحقق نشوز این نحوه زدن، یعنی نازکردن با مسواک (طبرسی، ۱۴۱۵، ج ۳، ص ۱۸۰) و ضرب غیرمبّح یعنی زدنی که سبب آسیب نشود یعنی استخوانی نشکند یا خونی نریزد و با چوب مسواک باشد (نک به: طبری، ۱۴۲۲، ج ۵، ص ۶۸؛ سیوطی، بی تا، ج ۲، ص ۵۲۲) یکسان دانسته شده و تصریح شده است، آنان را [به گونه‌ای که احساس آزار به دنبال نداشته باشد] تنبیه کنید و نازکردن راه دفع نشوز تلقی می‌گردد.

از سویی، روایتی که در اینجا مورد استناد واقع شده است، از جهات مختلف با اشکال مواجه است.

در منابع تفسیر اثری شیعی، تنها دو روایت ذیل این آیه و یک شأن نزول، به چشم می‌خورد:

۱. در «مجمع البیان» ذیل آیه مذکور، درباره معنای هجر، از امام باقر(ع) روایتی منقول است که: پشت به او نماید و معنای ضرب

نیز زدن با چوب مسواک است (طبرسی، ۱۴۱۵، ج ۳، ص ۱۸۰).

۲. در روایتی که ابوالجارود از امام باقر(ع) نقل کرده است، «قانتات» را به (مطیعات) معنا کرده‌اند. درباره ادامه آیه فرموده‌اند،

اگر زن از بستر همسرش نشوز کرد، زوج به او بگوید که تقوای خدا را پیشه کن و به بستر بازگرد و این موعظه است. اگر اطاعت نکرد،

او را سبب نماید که همان معنای «هجر» است و اگر اطاعت نکرد، او را با ضربه‌ای بدون ایجاد ضرر بزند. اگر اطاعت کرد، نباید او را

آزار داد و در روایت است که نباید زنان را بر مهرورزیدن اجبار کرد (قمی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۱۳۷). بر اساس این روایت، «فاهجروهن»

سب و ناسزا گفتن معنا شده است که علاوه بر اینکه با قید «فی المضاجع» سازگار نیست، با اخلاق اسلامی و سنت رسول اکرم(ص)

مخالف است آنجا که فرمود فرد فحاش به بهشت نمی‌رود: «إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَ الْجَنَّةَ عَلَىٰ كُلِّ فَحَّاشٍ» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۰، ص ۲۷۰)

و امیرالمؤمنین(ع) فرمود: «سُنَّةُ اللَّيَامِ قُبْحُ الْكَلَامِ» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۲۲۳)؛ سنت و منش انسان‌های پست، بدگویی و

بدزبانی است. مفهوم قید اگر اطاعت کرد، نباید او را آزار داد، این است که اگر اطاعت نکرد، می‌توانید او را آزار دهید؛ درحالی‌که آزار دادن انسان‌ها در هر شکلی مجاز نیست.

در منابع تفسیری اهل سنت، روایات متعددی پیرامون عبارت «واضر بوهن» بیان شده است که همگی به توضیح واژه «ضرب» پرداخته و آن را ضربه‌ای غیر مؤثر دانسته‌اند (برای نمونه، نک: طبری، ۱۴۲۲، ج ۸، صص ۳۱۳-۳۱۶).

این دو روایت خصوصاً با وجود افرادی مانند ابو الجارود در سلسله سند، از وثوق صدوری و سندی برخوردار نیستند. دانشمندان درباره اعتماد به تفسیر ابوالجارود برآنند که به دلیل در دسترس نبودن و اطمینان نداشتن از وجود کتاب و عدم توثیق خاص نویسنده و ضعف اسناد آن، نمی‌توان صدور روایات این کتاب را از امام باقر(ع) محرز دانست و به عنوان کلام معصوم به آن اعتماد کرد (بابایی، ۱۳۸۱، صص ۱۰۱-۱۰۲).

این روایات از حیث کلماتی که در آنها به کار رفته است، با عباراتی که در منابع سنی دیده می‌شود، شباهت زیادی دارد. از این رو، شائبه ورود از منابع غیر شیعی در آن وجود دارد.

جالب توجه است که همه این روایات به یک ریشه برمی‌گردند و گویا تکرار روایتی است که صحیح مسلم ذکر کرده و در واقع، روایتی مفرد است. اگرچه مجرد انفراد، موجب رد روایات نیست؛ اما در مورد روایت مفردی که در منبعی غیر معتمد آمده و از طرق غیر اهل مذهب نقل شده و با معنای ظاهر از آیه همسو نباشد، احتمال عدم وثوق صدوری روایت مذکور قوی و جدی است.

۳. شأن نزولی از مقاتل بن سلیمان ذیل این آیه آمده است که طبق آن مردی از صحابه، همسر خود را سیلی زد و آن زن به همراه پدرش، شکایت خود را نزد رسول خدا(ص) برد. آن حضرت، حکم به قصاص کرد. آیه محل بحث نازل شد و قصاص را رفع کرد. سپس، رسول خدا فرمودند: ما چیزی را اراده کردیم؛ ولی خدا چیز دیگری خواست و امر خدا بهتر است! (عک، ۱۴۱۷، ج ۱، ص ۹۹). به نظر می‌رسد این نقل مخدوش است؛ زیرا گذشته از ضعف سند، پذیرش محتوای آن، موجب تنقیص رسول خدا(ص) و خدشه در عصمت ایشان می‌گردد؛ چون ایشان در مقام تشریح، حکمی از خود صادر کرده‌اند که خداوند آن را رد می‌نمایند (طباطبایی، ۱۹۷۱، ج ۴، ص ۳۹۴)؛ درحالی‌که قرآن در وصف پیامبر(ص) می‌فرماید: ﴿وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ * إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ﴾ (نجم: ۳-۴/۵۳).

۳-۴. نسخ

این دیدگاه قائل به نسخ این آیه است به این معنا که برخی احکام جاهلیت با احادیث نسخ شده‌اند؛ همان‌گونه که برخی دیگر به تدریج نسخ شده‌اند. وضعیت زنان در جاهلیت، نشان‌دهنده وجود عادات ناپسند مانند تحکم و خشونت نسبت به ایشان است. تغییر این شیوه، نیازمند مقدماتی بود که در طول زمان انجام گرفت (معرفت ۱۳۸۸، ص ۱۵۸). اتخاذ چنین تدبیری، نسخ تمهیدی بوده و اندک‌اندک، خشونت را از اعراب جاهلی می‌زدود (مغنیه، ۱۴۲۴، ص ۱۵۷).

همچنین، این دیدگاه به احادیثی اشاره می‌کند که رسول خدا(ص) کسی را که حقوق زنش را ضایع کند و رعایت او را ننماید، لعن فرموده و در جای دیگری فرموده‌اند: بهترین شما کسی است که نسبت به زنان نیکوکارتر باشد و من نیکوکارترین شما نسبت به زنان هستم (صدوق، ۱۴۱۳، ج ۳، ص ۴۴۳). امیرالمؤمنین(ع) فرموده‌اند: «إِنَّ الْمَرْأَةَ رِيحَانَةٌ وَ لَيْسَتْ بِقَهْرْمَانَةٍ» (نهج البلاغه، نامه ۳۱)؛ زن مانند گل است و کارگر و پیشکار امور نیست. نیز، امام صادق(ع) فرموده‌اند: هرکس محبتش نسبت به ما شدیدتر باشد، محبتش به زنان (محرمش) شدیدتر است (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۳، ص ۲۲۷).

صاحبان این دیدگاه، با توجه به این احادیث نتیجه می‌گیرند که اطلاق ظاهر آیه «اضربوهن» منسوخ شده است. البته، به صورت نسخ تمهیدی (مشروط) و ناسخ آن سفارش‌های فراوان احادیث در خصوص رعایت شخصیت زن و منع از زدن و آسیب‌رساندن به اوست. به عنوان نمونه، پیامبر اکرم (ص) فرمودند: «أَيُّ رَجُلٍ لَطَمَ امْرَأَتَهُ لَطْمَةً أَمَرَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مَالِكًا خَاَزَنَ النَّيْرَانِ فَيُلْطِمُهُ عَلَى حُرِّ وَجْهِهِ سَبْعِينَ لَطْمَةً فِي نَارِ جَهَنَّمَ» (نوری، ۱۴۰۳، ج ۱۴، ص ۲۵۰)؛ هر کس به صورت زنش سیلی بزند، خداوند به آتشبان جهنم دستور می‌دهد تا در آتش جهنم هفتاد سیلی بر صورت او بزند. این شیوه پیامبر (ص) و بزرگان امت است که اسوه و الگوی ما هستند (معرفت، ۱۳۸۸، صص ۱۵۱-۱۵۸). دیدگاهی مشابه این دیدگاه توضیح داده‌است که در سنت جاهلی کتک زدن زنان عادی بود و اسلام نمی‌توانست یکباره آن را محو کند و کتک زدن از ابتدا مراد جدی خداوند نبوده بلکه هدف از حکم ضرب در آیه منسوخ شدن و حذف کامل تدریجی این سنت ناصحیح از جامعه بوده‌است. (پیروزفر و دیگران ۱۳۹۹؛ صص ۱۰۹-۱۱۰)

نقد و بررسی: این سخن در ظاهر، بسیاری از ایرادات پیش‌گفته را ندارد و قواعد تفسیری را مراعات نموده است؛ اما به نظر می‌رسد، نمی‌توان به نسخ اکتفا نمود. نسخ قرآن با روایت مخالفان زیادی دارد؛ زیرا در واقع، مرحله سوم برخورد با نشوز را عملاً حذف شده می‌داند بعلاوه، این نگرش به معنا و کاربرد ضرب در ادبیات قرآنی توجهی نشان نداده و همان معنای متبادر به ذهن را تفسیر آیه دانسته‌است؛ ولی در تقابل با روایات و سنت معصومان، ناچار شده حکم نسخ را صادر کند. و در واقع صورت مسئله را پاک کرده‌است.

به علاوه، نسخ که ابطال حکم شرعی سابق با حکمی جدید است، نیازمند حکم بعدی است که در ازای آن بیاید و خلأ راه حل شدیدتر (بعد از موعظه و هجر در مضجع) احساس می‌شود. این نظریه نشان نداده است که حکم سابق چه زمان و چگونه اجرا می‌شده و چه وقت از اجرا ساقط شد و جایگزین آن چه بود و اساساً با توجه به توضیح ذکر شده، چرا از اول صادر شد؟ مگر اینکه قائل به «نسخ الحکم دون التلاوة» باشیم که رد آن در نگاه عالمان شیعه در جای خود به تفصیل نشان داده شده است (معرفت، ۱۴۳۳، ج ۲، ص ۲۹۲).

۴-۴. توجیه روانشناسانه

این نظریه نیز با توجه به اشکال موجود در زدن زن، به توجیه ذیل دست زده است: برخی زنان مبتلا به بیماری مازوخیسم (آزارخواهی) بوده و گاه این حالت در آن‌ها تشدید شده و جز با تنبیه بدنی مختصر آرام نمی‌گیرند! بنابراین، این آیه در مرحله سوم بر زدن فیزیکی دلالت می‌کند و این زدن به مثابه درمان ناشزه است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۳، ص ۳۷۳-۳۷۴). بنا بر این دیدگاه تنبیه بدنی جنبه آرامش بخشی دارد و یک نوع درمان روانی به شمار می‌آید. (همان، ص ۳۷۴)

نقد و بررسی: این نظریه از جهات مختلفی دچار اشکال است که به برخی از آنها اشاره می‌شود:

اولاً، طبق تعریف روان‌شناسان از مازوخیسم^۱، این بیماری هیچ ارتباطی با نشوز ندارد؛ درحالی‌که موضوع حکم «اضربوهن» خوف از نشوز زن است. بیماری مازوخیسم غیر ارادی است، ولی آیه در مقام بیان حکمی است که در تقابل با عملی ارادی باید صورت گیرد.

ثانیاً، بر فرض پذیرش بیماری مازوخیسم، زدن فیزیکی و آزار جسمی وی، دقیقاً خواسته بیمار را محقق کرده و بیماری او تشدید و پایدار خواهد شد.

ثالثاً، توصیه مرد به زدن زن بیمار، نه تنها از نظر اخلاق اسلامی پذیرفته نیست، بلکه مرد را به سوی بیماری سادیسم (دیگرآزاری) - که نقطه مقابل مازوخیسم است - سوق می‌دهد.

رابعاً، در صورت وجود بیماری مازوخیسم، دو توصیه «اهجروهن فی المضاجع» و «اضربوهن» متناقض محسوب می‌شوند؛ زیرا هجر در مضجع، بیمار را آزار می‌دهد و ضرب او را تسکین می‌دهد و این تناقض، قرینه‌ای بر عدم صحت این توجیه روانشناسانه است.

۴-۵. سختگیری

بر طبق روایتی، زدن فیزیکی موجب قصاص است و سختگیری در خوراک و پوشاک را تنبیه درخور و شایسته‌ای معرفی می‌نمایند: «زنان خود را با چوب نزنید؛ زیرا در آن قصاص وجود دارد، اما آنها را با گرسنگی و عریانی بزنید تا در دنیا و آخرت راحت شوید» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۰، ص ۲۴۹). از این رو، برخی عالمان به موجب صراحت این حدیث، معنای ضرب در آیه را «تأدیب با تزییق در مطعم و ملبس و مانند آن» دانسته‌اند (معرفت، ۱۴۳۳، ج ۷، ص ۱۷۳).

نقد و بررسی: به نظر می‌رسد این دیدگاه، با معنای لغوی کلمه «ضرب» سازگار باشد. همانطور که گذشت، دسته سوم معنای این کلمه، بستن/مقید و محصورکردن/ایجاد مانعیت است. همچنین، این معنا در «رجل مضرب» بکار رفته که به معنای مرد سختگیر است (خلیل بن احمد، ۱۴۰۹، ج ۷، ص ۳۱). بنابراین، هرچند قائلان به این دیدگاه، معنای لغوی ماده ضرب را در نظر نداشته و بدان اشاره نکرده‌اند و فقط به روایتی در این معنا استدلال کرده‌اند؛ اما می‌توان آن را مؤیدی بر دیدگاه مذکور دانست. چه‌بسا بتوان قسمت ابتدایی آیه «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ» (نساء: ۳۴/۴) را نیز مؤید این معنا دانست. این آیه قوامیت مردان را مطرح نموده و به جهت انفاقی که مرد می‌کند، فضیلتی را برای بعضی نسبت به دیگران قائل شده است. به همین جهت، مرد را مجاز می‌کند که در صورت نشوز زن، در پرداخت نفقه، سختگیری کند و تنگ بگیرد.

۱. مازوخیسم جنسی عبارت است از شرکت عمدی در فعالیتی که شامل تحقیر، ضرب و شتم، محدود کردن یا سوء استفاده از دیگران برای تجربه هیجان جنسی است. نک به: انجمن روان‌پزشکی آمریکا. (۱۳۹۴) راهنمای تشخیصی و آماری اختلالات روانی. (DSM-5) ترجمه یحیی سیدمحمدی.:

Hock, R. R. (2015). *Human Sexuality* (4th ed.). Pearson Education.

Sexual masochism disorder. In M. B. First (Ed.), *DSM-5® Guidebook* (2nd ed., (2017). Krueger, R. B., & First, M. B. pp. 363-366). American Psychiatric Publishing

البته، امکان طرح بحث نشوز مرد در این دیدگاه باقی است؛ زیرا یکی از مصادیق به خصوص نشوز مرد، کوتاهی در تأمین نفقه است و آیات قرآن بر وجوب پرداخت نفقه برای شوهر به عنوان یکی از حقوق زنان تأکید کرده است و تعیین حد و اندازه سختگیری در پرداخت نفقه مهم است.

۴-۶. ایجاز حذف (احتبک)

با توجه به اینکه دین اسلام، ظلم کردن و ظلم پذیرفتن را به حکم آیه ﴿لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ﴾ (بقره: ۲۷۹/۲) مردود می‌شمارد و از سویی، به شهادت منابع شیعه و سنی، رسول خدا(ص)، زدن زن و هر موجود دیگری حتی کودک و حیوانات را محکوم نموده و خود نیز هیچ‌گاه، هیچ زن یا کنیز و هیچ مخلوقی را تنبیه بدنی نکردند. حتی در مورد نشوز (سیوطی، بی تا، ج ۲، ص ۵۲۳؛ ابن ماجه، ۱۴۳۰، ج ۱، ص ۶۱۲)، می‌توان دریافت که نه تنها تنبیه بدنی زن با سیره رسول اکرم(ص) و اهل بیت(ع) و اخلاق کریمانه آنان در تناقض است؛ بلکه زدن در صورت خوف از نشوز، قصاص قبل از وقوع جرم به شمار می‌آید. به همین دلیل، بازنگری در معنای رایج کلمه «اضربوهن» ضرورت می‌یابد. این دغدغه با توصیه‌های فراوان به برخورد درست با همسر و آزار نرساندن به او و از سوی دیگر، وجود معانی متعدد برای ماده ضرب، قوت می‌یابد.

به نظر می‌رسد، با توجه به قواعد زبان عربی می‌توان این نظریه را مطرح نمود که در این آیه، حذف به قرینه لفظی رخ داده است؛ به این صورت که عبارت «فی المضاجع» که در مورد هجر بیان شده است، در عطف لاحق حذف شده است و تقدیر جمله به این صورت است: «واهجروهن فی المضاجع و اضربوهن فی المضاجع». این مطلب در قواعد علم بدیع، احتبک نامیده می‌شود (شعراوی، ۱۹۹۷، ج ۳، ص ۱۳۰۳). احتبک در معنای لغوی از ریشه (ح/ب/ک) به معنای استوارسازی و محکم‌کاری است (ابن فارس، ۱۴۱۰، ج ۲، ص ۱۳۰) و در اصطلاح بدین معناست که برای اختصار از جمله اول مانند آنچه که در جمله دوم آمده، حذف شده باشد و از جمله دوم مانند آنچه که در جمله اول بیان شده، حذف شود؛ مانند آنکه گفته شود: «عَلَفْتُهَا تَبْنًا وَ مَاءً بَارِدًا» که مراد از آن چنین است: «عَلَفْتُهَا تَبْنًا وَ سَقَيْتُهَا مَاءً بَارِدًا» (جرجانی، ۱۳۷۰، ج ۱، ص ۱۴). به دیگر سخن، احتبک به حذف کلمه یا بخشی از اول کلام که نظیر آن در آخر کلام آمده یا حذف از آخر کلام که نظیر آن در اول کلام آمده گفته می‌شود (جرجانی، ۱۳۷۰، ج ۱، ص ۱۴).

زرکشی از احتبک با عنوان حذف مقابلی یاد کرده (زرکشی، ۱۴۱۰، ج ۳، ص ۱۲۴) و سیوطی احتبک را لطیف‌ترین و زیباترین انواع حذف دانسته است که فقط عده اندکی آن را درک می‌کنند (نک: سیوطی، ۱۳۹۴، ج ۳، ص ۲۰۴). به عنوان مثال، در آیه ﴿مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذَابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ وَآمَنْتُمْ﴾ (نساء: ۱۴۷/۴) احتبک دیده می‌شود و با ذکر عدم عذاب با وجود شکر، فرض عذاب با عدم شکر را نیز انتقال می‌دهد و نیازی به تکرار آن نمی‌بیند (آلوسی، ۱۴۱۵، ج ۳، صص ۱۷۸-۱۷۹) و یا در آیه ﴿فِيَنَّةٍ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَآخِرَى كَافِرَةٌ﴾ (آل عمران: ۱۳/۳) احتبک دیگری وجود دارد و با بیان گروهی که در راه خدا قتال می‌کنند، از ذکر گروه مقابل که در راه طاغوت می‌جنگند، خود را بی‌نیاز می‌داند و «فئة كافرة تقاتل في سبيل الطاغوت» را تکرار نمی‌کند (سیوطی، ۱۳۹۴، ج ۳، ص ۲۰۵).

۱. و یسمون ذلك في اللغة «احتبک». وهو أن تحذف من الأول نظير ما أثبت في الثاني، وتحذف من الثاني نظير ما أثبت في الأول.

مشابه احتیابی که در آیه «واضربوهن» دیده می‌شود در آیه «الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» (یس: ۳۶/۶۵) وجود دارد و کلماتی همچون «تکلمنا» و «تشهد» به قرینه سایر عبارات حذف شده است و تقدیر آن چنین است: «وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ فَتَشْهَدُ وَتُكَلِّمُنَا أَرْجُلُهُمْ فَتَشْهَدُ» (ابن عاشور، ۱۴۲۰، ج ۲۳، ص ۵۰).
در آیه «لَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ» (بقره: ۲۲۸/۲) نیز احتیاب دیده می‌شود و مراد این است: «لَهُنَّ عَلَى الرَّجَالِ مِثْلُ الَّذِي لِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ» (ابن عاشور، ۱۴۲۰، ج ۲، ص ۳۹۶؛ نیز نک: زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۱ ص ۲۷۲).

بنابراین، می‌توان در این آیه مورد بحث نیز، به جهت ذکر قید «فی المضاجع» و عطف عبارت «اضربوهن» با (واو) عاطفه به عبارت مقیده، برای ایجاز از تکرار قید صرف نظر شود؛ زیرا چنین تکراری از مصادیق اطناب و خارج از فصاحت و بلاغت خواهد بود؛ یعنی بر اساس احتیاب از جمله دوم بخشی حذف شده که در جمله اول بدان اشاره شده است.

در قدم بعد با مراجعه به معانی لغوی، متعدی شدن ماده «ضرب» با حرف جرّ «فی»، همراه با مکان، مانند الارض، سبیل و... به کار رفته که به معنای حرکت، مسافرت و ترک کردن است. این معنا در کاربردهای قرآنی نیز دیده می‌شود. (نک: به: بقره: ۲۷۳/۲؛ نساء: ۹۴/۴؛ نساء: ۱۰۱/۴ و...) بنابراین، می‌توان گفت، چنانچه مرحله هجر که به معنای پشت کردن در بستر است، برای تنبّه مفید واقع نشد، مرحله بعد، ترک کردن زن در مضجع است. با توجه به اینکه «واو» عاطفه دلالتی بر ترتّب ندارد، می‌توان گفت که در مرحله خوف از نشوز، توصیه به وعظ و دوری و ترک مضجع می‌گردد و در مرحله بعد که خوف شقاق می‌رود (آیه بعد)، توصیه به حکمیت می‌شود.

قبلاً گذشت که از نظر ریشه‌شناختی، ماده «ضرب» در سه معنا کاربرد دارد و در هیچ‌یک معنای زدن و تنبیه وجود ندارد و بین سه دسته معنایی، با توجه به ضمیر مفعولی (هنّ) و بدن‌مندی جسم انسان، نوعی اعراض و رفتن را تداعی می‌کند (نک: بخش پیشین همین مقاله). همچنین از نظر ادبی، پابندی به معنای ظاهر حفظ شده و تأویل آیه لازم نمی‌آید و نیازی نیست که از ظهور آیه در مورد خوف نشوز دست برداشت و قائل به شرط تحقق نشوز و حتی نسخ آیه شد و این نکته، مزیت معنای مختار است.

این معنا، نه تنها از ایرادات لغوی یا قواعد تفسیری مبراست، بلکه با آیات و روایاتی که بر حسن رفتار با همسر دلالت می‌کند و با سیره اهل بیت که هرگز زنانشان را علی‌رغم مشکلاتی که بعضی از آنها داشته‌اند، زنده و آزار نداده‌اند، تعارضی ندارد و نیازی به مراجعه به گزارش‌هایی که ناچار شده‌اند، نوع ضرب را محدود یا توجیه کنند، یا اساساً این قسمت از آیه را منسوخ بدانند، وجود ندارد؛ بلکه از دیدگاه انسان‌شناختی نیز می‌تواند تلنگری باشد برای کسی که احتمالاً پا به مرحله نشوز گذاشته است تا او را به زندگی عادی بازگرداند. همچنین این دیدگاه خطراتی که در ضرب نهفته است، مانند برافروختن آتش لجاجت و یا سوءاستفاده و افراط در ضرب و تحقیر، قبح عقاب و قصاص قبل از عمل و انجام عملی خلاف کرامت انسانی را به همراه ندارد.

باید توجه داشت که برای استخراج حکم فقهی، همانطور که نمی‌توان با تکیه بر معنای رایج، از این آیه جواز ضرب را استنباط نمود و سایر ادله نقلی و عقلی را بر عدم جواز ضرب کنار نهاد، نمی‌توان به موجب این آیه، فتوا به جواز ترک بستر به نحو مطلق داد و چه بسا با سایر ادله، مقید به زمانی محدود مثلاً چهار روز گردد؛ بدین معنا، کسی را که خوف نشوز او می‌رود، برای تنبیه تا حداکثر چهار روز ترک بگوید. بنابراین، استنباط حکم فقهی به جمع‌آوری سایر ادله وابسته بوده و از این رو، به متخصصان امر سپرده و در این تحقیق به ارائه معنای جدیدی از آیه «واضربوهن» اکتفا می‌گردد.

گفتنی است در همین حیطة معنایی، یعنی دوری و ترک، برخی قائل به «ترک منزل از سوی مرد» شده‌اند (محمود ویسی و حامد شریعتی ۱۴۰۰؛ صص ۲۲۷-۲۴۸). لکن فارغ از اینکه در برخی تقریرات، ادله مبرهن نیست، نسبت دادن ترک به ترک منزل، از ادله استفاده نمی‌شود. به علاوه، ترک منزل بسیار مبهم است. آیا صرف خروج از منزل و بازگشتن در ساعتی بعد، رافع خوف نشوز است؟

با وجود قرینه «فی المضاجع»، متعلق امر به ترک معلوم می‌گردد. از سوی دیگر، سخن در مرحله سوم درمان نشوز است و چه بسا ترک منزل از سوی مرد، شرایط را برای نشوز مساعدتر می‌کند و بنابراین، نقض غرض خواهد بود. افزون بر این، ترک منزل توسط مرد، می‌تواند منجر به محکومیت او به جرم ترک انفاق باشد و زنی که شوهرش او را ترک کرده است، می‌تواند به دلیل عسر و حرج ناشی از عدم حضور مرد درخواست طلاق بدهد.

نتیجه‌گیری

نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که تفسیر سنتی از عبارت «اضربوهن» به معنای ضرب فیزیکی، با توجه به شواهد لغوی و قرآنی قابل تأمل است. نویسندگان بر این عقیده‌اند که باید به جای تکیه بر تفاسیر قدیمی، به بررسی دقیق‌تر متن و زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی پرداخته شود. با توجه به تنوع نظریات و رویکردهای موجود، این مقاله تلاش کرد تا روشی نوین ارائه دهد و بر اهمیت تعامل مثبت و احترام متقابل در روابط زناشویی تأکید کند.

برای پذیرش یک معنا برای عبارت «واضربوهن»، باید قرائن لفظی و مقامی بر صحت آن اقامه گردد. به نظر می‌رسد معنای مختار (توجه به صنعت حذف احتیاج)، بهترین معنایی است که می‌تواند ظهور آیه را حفظ نماید و تکلف در تقدیرگرفتن را به همراه نداشته باشد. عبارت «فی المضاجع» به قرینه ذکر در جمله «واهجروهن»، تکرار نشده است. از این رو به نظر می‌رسد، «هجر فی المضاجع» به معنای قهر و پشت کردن در بستر و «ضرب فی المضاجع» به معنای ترک بستر باشد. سپردن امر نشوز زن به اعمالی در داخل خانه (برخلاف نشوز مرد که دستور به مراجعه به حکم داده است)، نشان از اهمیت جایگاه حفظ عفاف خانواده و حل مسائل در چهارچوب خانه دارد و این خود شاهد دیگری بر عدم نیاز به اعمال زور یا برخورد فیزیکی است.

شایان ذکر است، با توجه به معنای مختار نیاز به بازنگری در ترجمه‌های قرآن کریم ذیل آیه ۳۴ سوره نساء احساس می‌شود؛ زیرا در ترجمه‌های کنونی زدن (قرائتی)، زدن با قید در محدوده شرع (مشکینی)، زدن با قید عدم احساس آزار (انصاریان) و یا کلماتی چون تنبیه (مکارم شیرازی) استفاده شده است. از آنجا که ترجمه‌ها در اختیار عموم است و افکار عمومی را می‌سازد، نیاز است که مجدداً مورد تأمل قرار گیرند تا منعکس‌کننده مراد الهی باشند و آنچه به ذهن مخاطبان فارسی‌زبان قرآن منتقل می‌کنند، مایه انحراف و شبهه نگردد.

امید است دستاورد این تحقیق، قطعه‌ای کوچک از نظام فکری اسلام پیرامون مسائل زن و خانواده را فراهم آورد و علاوه بر کمک به فهم صحیح از آیات، پاسخ‌گوی شبهات باشد و سبک زندگی مؤمنانه را تبیین و تقویت نماید.

منابع و مآخذ

- قرآن کریم. ترجمه مشکینی، انصاریان، قرانتی، مکارم شیرازی
- نهج البلاغه.
- آلوسی، محمود. (۱۴۱۵). روح المعانی فی تفسیر القرآن و السبع المثانی. دار الکتب العلمیة.
ابن عاشور، محمد بن طاهر. (۱۴۲۰). التحریر و التنویر. مؤسسة التاریخ العربی.
ابن فارس. احمد بن فارس. (۱۳۹۹). معجم مقاییس اللغة. دار الفکر.
ابن ماجه، محمد بن یزید. (۱۴۳۰). سنن ابن ماجه. دار الرسالة العالمیة.
ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۳۰). لسان العرب. دار الرسالة العالمیة.
امین اصفهانی، سیده نصرت. (۱۳۶۱). مخزن العرفان. نهضت زنان مسلمان.
انجمن روان‌پزشکی آمریکا (۱۳۹۴). راهنمای تشخیصی و آماری اختلالات روانی. (DSM-5) ترجمه یحیی سیدمحمدی. تهران: انتشارات روان
بابایی، علی اکبر. (۱۳۸۱). مکاتب تفسیری. مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی.
بخاری، محمد بن اسماعیل. (۱۴۲۲). صحیح البخاری. دار الطوق النجاة.
پیروزفر، سهیلا و هدایت‌زاده، محمدصادق: (۱۳۹۹). نگرش فمینیستی عزیزه الحبری به آیات قرآن با تأکید بر مسئله ضرب زنان. فصلنامه کتاب‌قیم، پیاپی: ۲۲، صص ۹۱-۱۱۳
<https://doi.org/10.22516026.1399.10.22.5.8>
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد. (۱۴۱۰). غرر الکلم و درر الحکم. دار الکتب الاسلامی.
جرجانی، علی بن محمد. (۱۳۷۰). التعریفات. ناصر خسرو.
خوئی، ابوالقاسم. (بی تا). البیان فی تفسیر القرآن. مؤسسة إحياء آثار الامام الخوئی.
درویش، محیی‌الدین. (۱۴۰۰). إعراب القرآن و بیانه. دار الإرشاد.
راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲). المفردات فی غریب القرآن. دار القلم.
زکشی، محمد بن عبدالله. (۱۴۱۰). البرهان فی علوم القرآن. دار المعرفة.
سیوطی، عبد الرحمن بن ابی بکر. (۱۳۹۴). الإیتقان فی علوم القرآن. هیئة المصریة العامة للکتاب.
سیوطی، جلال‌الدین بن ابی بکر. (بی تا). الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور. دار الفکر.
شحرور، محمد. (۱۹۹۰). الکتاب و القرآن: قراءة معاصرة. بیروت؛ شركة المطبوعات و النشر.
شعراوی، محمد متولی. (۱۹۹۷). تفسیر الشعراوی. مطابع أخبار الیوم.
شهید ثانی، زین‌الدین. (۱۴۱۳). مسالک الأفهام. مؤسسة معارف الاسلامیة.
صدوق، محمد بن علی. (۱۴۱۳). کتاب من لا یحضره الفقیه. دفتر انتشارات اسلامی.
طباطبایی، سیدمحمدحسین. (۱۹۷۱). المیزان فی تفسیر القرآن. مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
طبرسی، فضل بن حسن. (۱۴۱۵). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
طبری، محمد بن جریر. (۱۴۲۲). جامع البیان عن تأویل آی القرآن. دار هجر.
طوسی، محمد بن حسن. (۱۳۹۶). الخلاف. مؤسسة النشر الاسلامی.
طوسی، محمد بن حسن. (۱۳۸۷). المبسوط فی فقه الامامیة. المكتبة المرتضویة.
عک، خالد بن عبدالرحمن. (۱۴۱۵). تسهیل الوصول الی معرفة أسباب النزول. دار المعرفة.
فاضل لنکرانی. (۱۴۲۳). تفصیل الشریعة. مرکز فقه الائمة الأطهار(ع).
فاضل هندی. (۱۴۱۶). کشف اللثام و الإبهام عن قواعد الأحکام. مؤسسة النشر الاسلامی.
فتاحی‌زاده، فتحیه؛ حسین نناج، ناهید و طاهری، سارا. (۱۴۰۰). رویکردی ریشه‌شناختی به واژه قرآنی «ضرب». مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی، ۱۵(۱)، پیاپی: ۱۷، ۱۳۱-۱۶۰
<https://doi.org/10.22034/isqs.2021.5761>
- فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۰۹). کتاب العین. دار الهجرة.
قمی، علی بن ابراهیم. (۱۴۰۴). تفسیر القمی. دار الکتب.
مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی. (۱۴۰۳). بحار الانوار. دار احیاء التراث العربی.
مسلم. (بی تا). صحیح مسلم. دار احیاء التراث العربی.
مصطفوی، حسن. (۱۳۶۸). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

- مطهری، مرتضی. (۱۳۷۸). یادداشت‌ها. صدرا.
معرفت، محمدهادی. (۱۳۸۸). شبهات و ردود حول القرآن الکریم. انتشارات ذوی القربی.
معرفت، محمدهادی. (۱۴۳۳). التمهید فی علوم القرآن. مؤسسة النشر الاسلامی.
مغنیه، محمدجواد. (۱۴۲۴). تفسیر الکاشف. دار الکتب الإسلامیة.
مفید، محمد بن محمد. (۱۴۱۳). المقنعة. کنگره جهانی هزاره شیخ مفید.
مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۴). تفسیر نمونه. دار الکتب الإسلامیة.
نوری، حسین. (۱۴۰۸). مستدرک الوسائل. مؤسسة آل البيت (ع).
ویسی، محمود و شریعتی، حامد. (۱۴۰۱). ضرب زنان در فرهنگ قرآنی به معنای ترک؛ دلایل و مستندات. مطالعات تطبیقی فقه و اصول مذهب، (۲)۵، ۱۷۷-۱۵۲.

<https://doi.org/10.22034/mfu.2022.62608>

References

The Holy Quran

Nahj al-Balāgha

- Al-‘Akk, Khālīd ibn ‘Abd al-Raḥmān. (1994). *Tashīl al-Wuṣūl ilā Ma‘rifat Asbāb al-Nuzūl*. Beirut: Dār al-Ma‘rifah. [in Arabic]
- Alūsī, Maḥmūd. (1994). *Rūḥ al-Ma‘ānī fī Tafṣīr al-Qur‘ān al-‘Aẓīm wa al-Sab‘ al-Mathānī*. Beirut: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyya. [in Arabic]
- ‘Āmilī, Zayn al-Dīn (Shahīd al-Thānī). (1992). *Masālik al-Afhām*. Qom: Mu‘assasat Ma‘ārif al-Islāmī. [in Arabic]
- Amin Isfahani, Sayyida Nusrat. (1982). *Makhzan al-‘Irḥān* [The Treasury of Divine Knowledge]. Tehran: Nahzat-e Zanān-e Musalman. [in Arabic]
- Bābā‘ī, ‘Alī Akbar. (2002). *Maktabāt al-Tafsīriyyah*. Qom: Markaz al-Taḥqīq wa al-Tanmiyah fī ‘Ulūm al-Insāniyyah. [in Persian]
- Bukhārī, Muḥammad ibn Ismā‘īl. (2001). *Ṣaḥīḥ al-Bukhārī*. Beirut: Dār Ṭawq al-Najāh. [in Arabic]
- Darwīsh, Muḥyī al-Dīn. (1979). *Irāb al-Qur‘ān wa Bayānuh*. Damascus: Dār al-Irshād. [in Arabic]
- Fāḍil Hindī. (n.d.). *Kashf al-Lithām ‘an Qawā‘id al-Aḥkām*. Qom: Mu‘assasat al-Nashr al-Islāmī. [in Arabic]
- Fāḍil Lankarānī. (2002). *Tafṣīl al-Sharī‘ah*. Qom: Markaz Fiqh al-A‘immah al-Aḥḥār. [in Arabic]
- Farāhīdī, Khalīl ibn Aḥmad. (1988). *Kitāb al-‘Ayn*. Qom: Dār al-Hijrah. [in Arabic]
- Fatāḥīzādeh et al. (2021). "An Etymological Approach to the Qur’anic Term Ḍarb," *Qur’anic Studies and Islamic Culture*, Institute for Humanities and Cultural Studies, Vol. 5, No. 1, pp. 131–160. [in Persian] <https://doi.org/10.22034/isqs.2021.5761>
- Hock, R. R. (2015). *Human Sexuality* (4th ed.). Pearson Education. Paraphilic Disorders.
- Ibn ‘Āshūr, Muḥammad ibn Ṭāhir. (1999). *Al-Taḥrīr wa al-Tanwīr*. Beirut: Mu‘assasat al-Tārīkh al-‘Arabī. [in Arabic]
- Ibn Fāris, Aḥmad ibn Fāris. (1978). *Muḥjam Maqāyīs al-Lughah*. Qom: Dār al-Fikr. [in Arabic]
- Ibn Mājāh, Muḥammad ibn Yazīd. (2009). *Sunan*. Beirut: Dār al-Risālah al-‘Ālamiyyah. [in Arabic]
- Ibn Manzūr, Muḥammad ibn Mukarram. (2009). *Lisān al-‘Arab*. Beirut: Dār al-Risālah al-‘Ālamiyyah. [in Arabic]
- Jurjānī, ‘Alī ibn Muḥammad. (1991). *Al-Ta‘rīfāt*. Tehran: Nāṣir Khusraw. [in Arabic]
- Khū‘ī, Abū al-Qāsim. (n.d.). *Al-Bayān fī Tafṣīr al-Qur‘ān*. Qom: Mu‘assasat Iḥyā’ Āthār al-Imām al-Khū‘ī. [in Arabic]

- Krueger, R. B., & First, M. B. (2017). Sexual masochism disorder. In M. B. (First ed.), *DSM-5® Guidebook* (2nd ed., pp. 363–366). American Psychiatric Publishing
- Majlisī, Muḥammad Bāqir. (1982). *Biḥār al-Anwār*. Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al-‘Arabī. [in Arabic]
- Makārim Shirāzī, Nāṣir et al. (1995). *Tafsīr-e Nemūneh* [The Exemplary Interpretation]. Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmiyya. [in Persian]
- Ma‘rifat, Muḥammad Hādī. (2002). *Shubuhāt wa Rudūd*. Qom: Mu‘assasat al-Tamhīd. [in Arabic]
- Ma‘rifat, Muḥammad Hādī. (2011). *Al-Tamhīd fī ‘Ulūm al-Qur’ān*. Qom: Mu‘assasat al-Nashr al-Islāmī. [in Arabic]
- Mufīd, Muḥammad. (1992). *Al-Muqni‘ah*. Qom: Kongrih-i Jahānī-i Hizārah-i Shaykh al-Mufīd. [in Arabic]
- Mughniyah, Muḥammad Jawād. (2003). *Al-Kāshif*. Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmiyyah. [in Arabic]
- Muslim. (n.d.). *Ṣaḥīḥ Muslim*. Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al-‘Arabī. [in Arabic]
- Muṣṭafawī, Ḥasan. (1989). *Al-Taḥqīq fī Kalimāt al-Qur’ān al-Karīm*. Tehran: Wizārat-i Farhang wa Irshād-i Islāmī. [in Arabic]
- Mutahharī, Murtadā. (1999). *Yāddāsh-t-hā* [Notes]. Tehran: Ṣadrā Publications. [in Arabic]
- Nūrī, Ḥusayn. (1987). *Mustadrak al-Wasā’il*. Beirut: Mu‘assasat Āl al-Bayt. [in Arabic]
- Qummī, ‘Alī ibn Ibrāhīm. (1983). *Tafsīr al-Qummī*. Qom: Dār al-Kitāb. [in Arabic]
- Qur’anic Studies Conference in Honor of Āyatullāh Ma‘rifat. (2008). *Ma‘rifat-e Qur’ānī* [Qur’anic Knowledge]. Tehran: Islamic Research Institute of Culture and Thought. [in Arabic]
- Rāghib al-Iṣfahānī, Ḥusayn ibn Muḥammad. (1991). *Al-Mufradāt fī Gharīb al-Qur’ān*. Beirut: Dār al-Qalam. [in Arabic]
- Ṣadūq, Muḥammad ibn ‘Alī. (1992). *Man Lā Yaḥḍuruh al-Faqīh*. Qom: Daftar-i Intishārāt-i Islāmī. [in Arabic]
- Shahrūr, Muḥammad. (1990). *Al-Kitāb wa al-Qur’ān: Qirā’ah Mu‘āṣirah*. Damascus: n.p. [in Arabic]
- Shā‘rāwī, Muḥammad Mutawallī. (1997). *Tafsīr al-Shā‘rāwī*. n.p.: Maṭābi‘ Akhbār al-Yawm. [in Arabic]
- Suyūṭī, Jalāl al-Dīn. (1974). *Al-Itqān fī ‘Ulūm al-Qur’ān*. Egypt: Al-Hay’ah al-Miṣriyyah al-‘Āmmah li-l-Kitāb. [in Arabic]
- Suyūṭī, Jalāl al-Dīn. (n.d.). *Al-Durr al-Manthūr fī al-Tafsīr bi-l-Ma‘thūr*. Beirut: Dār al-Fikr. [in Arabic]
- Ṭabarī, Muḥammad ibn Jarīr. (2001). *Jāmi‘ al-Bayān ‘an Ta’wīl Āy al-Qur’ān*. Cairo: Dār Hijr. [in Arabic]
- Ṭabāṭabā‘ī, Sayyid Muḥammad Ḥusayn. (1971). *Al-Mizān fī Tafsīr al-Qur’ān*. Beirut: Mu‘assasat al-‘Alamī li-l-Maṭbū‘āt. [in Arabic]
- Ṭabrisī, Faḍl ibn al-Ḥasan. (1994). *Majma‘ al-Bayān fī Tafsīr al-Qur’ān*. Beirut: Mu‘assasat al-‘Alamī li-l-Maṭbū‘āt. [in Arabic]
- Tamīmī Āmidī, ‘Abd al-Wāḥid ibn Muḥammad. (1989). *Ghurur al-Ḥikam wa Durar al-Kalim*. Qom: Dār al-Kutub al-Islāmī. [in Arabic]
- Ṭūsī, Muḥammad ibn al-Ḥasan. (1967). *Al-Mabsūṭ fī Fiqh al-Imāmiyyah*. Tehran: al-Maktabah al-Murtaḍawiyah. [in Arabic]
- Ṭūsī, Muḥammad ibn al-Ḥasan. (1975). *Al-Khilāf*. Qom: Mu‘assasat al-Nashr al-Islāmī. [in Arabic]
- Vīsī, Maḥmūd & Hāmid Sharī‘atī. (2022). "The Qur’anic Concept of Ḍarb as Separation: Evidence and Documentation," *Comparative Studies in Jurisprudence and Principles of Madhhab*, Vol. 5, No. 2, 2022, pp. 152–177. [in Persian] <https://doi.org/10.22034/mfu.2022.62608>
- Zarkashī, Muḥammad ibn ‘Abd Allāh. (1989). *Al-Burhān fī ‘Ulūm al-Qur’ān*. Beirut: Dār al-Ma‘rifah. [in Arabic]